

Adalékok a csákány 1850 utáni történetéhez

Kacsur Andrea

Miskolci Egyetem Bartók Béla Zeneművészeti Intézet
Előadóművészet – Klasszikus furulya szak, BA III. évfolyam

Témavezető: dr. Bali János – főiskolai adjunktus

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
A csákány	4
<i>A csákány felépítése</i>	5
<i>A legfontosabb hangszerkészítők</i>	5
<i>Csákányjátékosok és iskolák</i>	6
A csákány felbukkanása a Habsburg Monarchia területén	7
A csákány késői felbukkanásának nyomai	9
A Sternberg Császári és Királyi Hangszerkereskedés	11
<i>A cég története</i>	11
<i>Hangszereik</i>	12
<i>Reklámstratégia</i>	13
Összefoglalás és következtetések	14
Köszönetnyilvánítás	15
Bibliográfia.....	16

Bevezetés

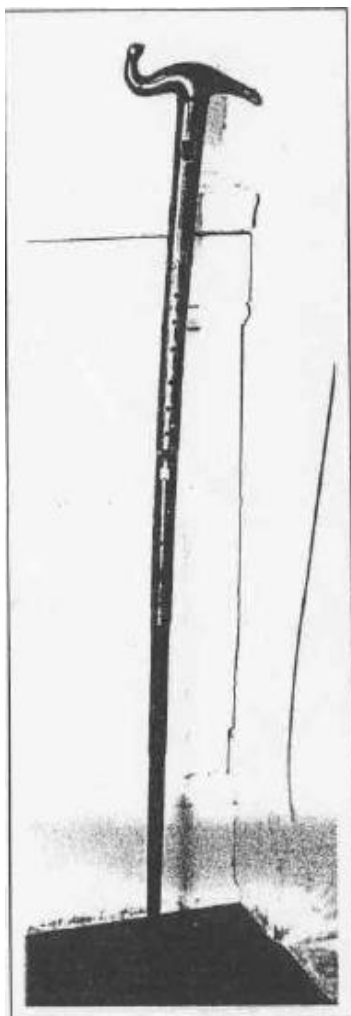
A furulya ma Magyarországon a zeneiskolai oktatás egyik legfontosabb hangszere, és a koncertpódiumok egyre közkedveltebb hangszerének számít.

E hangszer történetének kutatása már számos eredményt hozott, s az idei évben TDK dolgozatom fő témájaként én is egy, a furulyát érintő hangszertörténeti kutatás vizsgálatát választottam. Mint végzős hallgató, fontosnak tartom, hogy ne csak kifejezetten magával a hangszerünkkel legyünk tisztában, hanem ahhoz legközelebb álló, különböző korszakokban közkedvelt formáival is. Így merült fel bennem az a gondolat, hogy tanárain és diáktársaim körében egy olyan hangszert mutassak be, amely a maga korában egy igen fontos zeneszerszámnak bizonyult. Ez a hangszer a csákány, egy 19. századi, az Osztrák Monarchia területén elterjedt furulya-féle.

Egy, a Debrecenben található Csokonai Irodalmi Múzeumban őrzött csákány-töredék kutatása vezetett ahhoz, hogy információkat találtam az 1890-ben hirdetett hangszerre.

Ezzel a dolgozattal elsősorban a romantika korában megjelenő furulyafélét és saját új kutatási eredményemet szeretném bemutatni, de bízom abban, hogy esetleg felkeltem érdeklődésüket mindazoknak, akiknek valamilyen közük mégiscsak van a furulyázáshoz.

A csákány¹

1. ábra Csákány (forrás: M.Betz: Csakan und seine Music, 1992)

Sétapálcába épített furulya. Maga a név: „Csakan”, „Tsákány”, ritkábban „Tsharkan” a magyar, török, vagy szláv szavakból ered. A szó első hallatán a legtöbb ember a szerszámra, esetleg a fegyverként is használt eszköz nevére, a csákányfokosra gondol².

¹ A hangszerről szóló alapkönyv német nyelven BETZ, magyar nyelven Bali János: A furulya c. könyvének 143-151. oldala.

² Mátray Gábor szerint (Tudományos Gyűjtemény, 1829. II.) „a csákány flauta, a mi időnknek magyar találmanya”.

Az igazán különleges hangszer építésének hagyománya a 17. századra nyúlik vissza. A sétálás divatja a 18. században kezdődött, és ahhoz kapcsolódóan jelentek meg a sétabotba épített hangszerek. Közülük (hegedűk, fuvolák, trombiták) a botfurulyák voltak talán a legkedveltebbek, és a 19. század első felében a legnépszerűbbek.

A hangszer főleg az Osztrák Monarchiában volt népszerű egészen a 19. század első harmadáig.

A csákány felépítése

A furulyarész a hangszer alsó vége felé kissé szűkülő furatú, hét elülső játszólyukkal és egy hüvelyklyukkal van ellátva, alul tömör sétapálcában folytatódik. A játszólyukak magasan vannak és viszonylag kicsik, ebből adódóan a csákány hangja a mai furulyákénál halkabb. A hangszer felső végén egy fogantyú található, amely cserélhető, és amelyen általában két lyuk található befűvónyílás gyanánt.

Alapanyaga a barokk furulyákéhoz hasonlóan főként gyümölcsfa (körte, szilva) vagy a drágább fák közül a buxus vagy az ébenfa voltak. Transzponáló hangszerként használták, így többsége *asz'*-alaphangú volt, míg a darabokat legtöbbször *c*-ben jegyezték le.

Mint alább látni fogjuk, először 1807-ben bukkant fel. Eleinte a hangszereket még billentyűk nélkül, és viszonylag hamar, már az 1810-es évektől kezdve a kromatikus hangok könnyebb megszólaltatása végett billentyűkkel látták el.

Ernst Krähmer Csákányiskolájában (1821) már két típust is megkülönböztet: az „einfachen” (egyszerű, egy billentyűs) és a „complicirten” (komplikált, hét billentyűs) csákányt. További újítások voltak még a későbbi hangoló kihuzat, valamint a jobb kéz hüvelykujj támasza.

A legfontosabb hangszerkészítők

A Monarchia leghíresebb hangszerkészítői Bécsben³ vagy Pozsonyban éltek és működtek. A csákány ugyan azok a mesterek készítették, akik a többi fafűvös hangszert

³ A fennmaradt csákányok jelentős része Bécsben készült.

is. Ilyen volt például *Anton Schulz* (1806-1827), aki a billentyűk tökéletesítésében hozott újítást. Egyetlen csákány maradt fent tőle.

A magyar származású, veszprémi születésű *Stephan Koch* (1772-1828) és fia, akiktől 5 csákány ismert (egybillentyűs és hétbillentyűs hangszerek), valamint *Johann Ziegler* (1792-1852), aki elsősorban sokbillentyűs csákányokat készített szintén jelentős hangszerkészítők voltak.

A leghíresebb csákánykészítő mégis a Pozsonyban működő fa-és rézfűvós hangszereket gyártó *Franz Schöllnast* (1775-1844) volt. Számos részletes adminisztrációjának köszönhetően több adatot tudhatunk meg róla, mint korának összes hangszerkészítőiről. Szinte minden csákányát asz' hangolásban készítette, 1818-tól pedig már senki nem vásárolt tőle billentyű nélküli hangszert.

Csákányjátékosok és iskolák

A hangszer eleinte csak egyes neves fuvola- és oboajátékosok kezében tűnt fel virtuóz hangszerként. A csákány-irodalom nagyjából 400 művet⁴ számlál, köztük eredeti kompozíciókat és átiratokat, főleg zongora- és gitárkíséretes darabokat, szólókat és duetteket. A leghíresebb virtuózok, Anton Heberle és Joseph Gebauer mellett Ernest Krähmer (1795-1837) volt.

Anton Heberle és Joseph Gebauer életútjáról sajnos csak koncertplakátok igazolják virtuozitásukat és fekbukkanásukat.

Ernest Krähmer a legtermékenyebb és ugyanakkor a legérdekesebb csákányműveket komponáló szerző volt. Fuvola-, oboa-, klarinét-, és fagottjátékosnak tanult, később nagysikerű oboajátékos lett. Neve ma is meghatározó a csákányirodalomban, hiszen egy többrészes csákányiskolát is írt (*Neueste theoretisch-practische Csakan-Schule* Bécs, 1821, 1840). Fogástáblázatot készített mind az egyszerű (egybillentyűs) mind a komplikált (hétbillentyűs) csákányokhoz. Krähmer halálával fejeződött be a csákány hangversenytermi karrierje. Közel 40 művét tartják számon, és ma is rendszeresen játsszák.

Legtöbb műve gitár- vagy zongorakíséretes igen virtuóz darab. Fontosabb, és leggyakrabban játszott művei: *Concert-Polonaise* (Op.13), *Variations Brillantes*

⁴ Jegyzéküket lásd BETZ, Anhang 2.

(Op.18), Variations et Rondo (Op.22), Rondeau Hongrois (Op.28), valamint az élete utolsó évében íródott Introductuon et Variations (Op.32). Az itt felsorolt néhány mű is szemlélteti, hogy a szerző mennyire kedvelte a variációs forma és a rondó formavilágát. A zeneszerzők gyakran építenek nagyobb formákat úgy, hogy egy jellegzetes dallamot variált formában többször megismételnek. Egy- egy zenei gondolat átalakul, megváltozik, de az eredeti dallam felismerhető lesz. Krähmer a témákat, bevezetéseket saját maga írta, ellentétben kortársaival, akik egy- egy „sláger” dallamot variáltak a későbbiekben.

A rondó (rondeau) olyan zenei forma, amelyben a téma refrén-szerű visszatérései közé epizódok, közjátékok kerülnek. A 14- 16. századból származó francia körtánc és dalforma a 19. században, sőt ma is megőrizte lendületes és derűs jellegét. Íme egy részlet a műből:

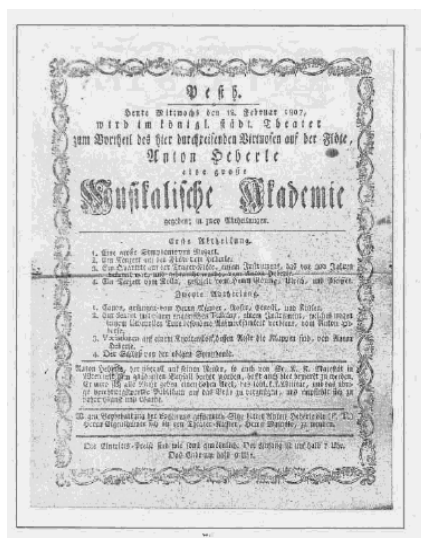

2. ábra Ernest Krähmer: Rondeau Hongrois Op.28.

A csákány felbukkanása a Habsburg Monarchia területén

Mint ahogy azt az alábbi plakát bizonyítja, a csákány az 19. század legelején bukkant fel a mai Magyarország területén. Nevén először Pesten, egy 1807. február 18-án

megrendezésre kerülő koncert második felében tűnt fel. A játékos Anton Heberle fuvolavirtuóz volt, aki néhány évvel később, 1815. május 11-én⁵ szintén ezzel az újdonságnak számító hangszerrel lépett színpadra Pesten, majd a Monarchia több városában, így Bécsben és Veszprémben is.

3. ábra Az első csákánykoncert plakátja (Pest, 1807. február 18.)

„Pesth. Heute Mittwochs den 18. Februar 1807, wird im königl. städt. Theater zum Vorteil des hier durchreisenden Virtuosen auf der Flöte, Anton Heberle eine große Musikalische Akademie gegeben; in zwey Abtheilungen.

Erste Abtheilung.

1. Eine große Symphonie von Mozart
2. Ein Konzert auf der Flöte von Heberle
3. Ein Quartett auf der Trauer-Flöte, einem instrument, das vor 300 Jahren bekannt war, und gebraucht wurde, vom Anton Heberle.
4. Ein Terzett vom Rolla, gespielt vom Herth Göring, Ulrich, und Pfeiffer.

Zweyte Abtheilung

1. Canon, gesungen vom Herrn Rünner, Roser, Ernesti, und Kistler

⁵ Mindkét plakátot lásd Országos Széchenyi Könyvtár, Színháztörténeti Tár.

2. *Ein Sextett mit einem ungarischen Tsákány, einem Instrument, welches wegen seinem liebevollen Tone besondere Aufmerksamkeit verdient, vom Anton Heberle.*
3. Variationen auf einem Knottenstock, dessen Aeste die Klappen sind, von Anton Heberle.
4. Der Schluß von der obigen Symphonie.” [stb.]

A csákány a második rész második számában bukkan fel: „*Anton Heberle egy szextettje, magyar csákánnyal, egy hangszerrel, mely szeretetteljes hangja miatt külön figyelmet érdemel*”⁶ - áll a plakáton.

A csákány késői felbukkanásának nyomai

A csákányra vonatkozó zenetudományi alpmű a mai napig Marianne Betz doktori disszertációja, *Der Csakan und seine Musik* címmel. A csákányt, mint a furulya mára már kihalt rokonát a zenetörténészek, hangszerkutatók elég rövid ideig, mindössze a 19. század közepéig tartják számon.

Kutatásaim meglepő eredménye az volt, hogy az interneten böngészve, egy 19. század végi újság digitalizált lapján olyan adatot találtam, amely alapján bizton állíthatom, 1849 után igenis létezett még ez a hangszer, ráadásul itt, Magyarországon, 1890-ben.

Íme, az általam talált első újságcikk:

⁶ A bécsi GdMf gyűjteményben lévő csákány a „pápai Eberle” ajándéka.

Legujabb! Sétabot-furulya!

Idényszerű újdonság!

A sétabot-furulya kettős célra szolgál: Mint sétabot nagyon csinos külsővel bír, mint furulya pedig tisztán kihangolt, felette kellemes zenéjű hangszer, melyet bárki legott megtanulhat. A sétabot-furulya félhangokkal bír, minél fogva bármely zenedarab rajta eljátszható. Különös fontossággal bír a **sétabot-furulya kirándulók részére**, kik könnyű módon sétaközben lépten-nyomon zenei élvezetet szerzhetnek vele maguknak és társaiknak.

Egy **sétabot-furulya** ára csomagolással együtt utánvét mellett 1 frt 70 kr. Ajánlatosabb azonban az összeget előre beküldeni, mely esetben 2 frtnak előleges utalványozása ellenében bárhova bérmentve elszállíttatik.

STERNBERG ARMIN

hangszeripartelepe Budapestén

VII. kerepesi-út 36. sz.

 Kiváncra nagy képes hangszerkatalogusom érdeklődőknek ingyen és bérmentve megküldeték. Harmonikáról szóló képes árjegyzék külön kiadásban.

4. ábra Vasárnapi Újság, 1890. 37. évf. 18. sz. május 4.

Az újsághirdetés több kérdést is felvet:

- Ki lehetett az a Sternberg Ármin?
- Milyen hangszerekkel kereskedett?
- Csak kereskedett, vagy hangszerkészítő műhelyt is tartott fenn?
- Miért hirdeti az 1840-es évek végén már feledésbe merülő hangszert újdonság néven?
- A hirdetett csákányt ki készítette?
- Volt az akkori piacon még csákány-kotta? Netán maga Sternberg árult ilyet?

E kérdések után kutatva felvettem a kapcsolatot muzeológusokkal, akiktől számos értékes rész-információt kaptam: többek között dr. Radnóti Klárával, a Magyar Nemzeti

Múzeum történész-szakmuzeológusával, Török Róbert muzeológussal, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum munkatársával, Gombos Lászlóval, a MTA-BTK Zenetudományi Intézet tudományos munkatársával és Baranyi Annával, a MTA-ZTI Zenetörténeti Múzeum művészettörténészeivel.

A Sternberg hangszerkereskedés

A cég története

A hazai hangszeripar fejlődése a 19. század végén, a kiegyezés utáni békeidőszakban rohamos fejlődésnek indult. Ebben — számos konkurens céggel versenyben — alakult a Sternberg-cég is; mely az egyik legnagyobb hazai hangszerkereskedés lett, s egészen az 1949-es államosításig működött.

1884-ben egy zsidó család két fia, Sternberg Ármin⁷ és Sternberg Dezső⁸ úgy döntöttek, együtt családi vállalkozásba fognak. „Sternberg Ármin és Testvére” néven alapították meg boltjukat Pest VII. kerületében, a Kerepesi út 36. szám⁹ alatt. Az első években csak hangszerek javításával, később, miután az üzlet fejlődni kezdett, hangszerek forgalmazásával, kereskedésével és gyártásával is foglalkoztak. Az 1890-es években elnyerték a „Császári és Királyi udvari szállító” címet.

Az üzlet hamarosan kinőtte épületüket, így még a 19. század utolsó éveiben egy másik bérházba (Kossuth Lajos utca 22., a Kiskörút sarkán, az Astoriával szemben) költöztek, amelyet „Sternberg Zenepalotaként” hirdettek.

⁷ Sternberg Mózes és Abalesz Fanni gyermeke (1861-1928), „kinek neve később fogalommal vált”.

⁸ Sternberg Dezső (1866-1928) neve később egy másik cég tulajdonosaként is megjelenik. A Musica zongora- és hangszerkereskedelmi részvénytársaság igazgatójaként szerepel az 1910 körüli számlócédulákon és hirdetésekben. (Török Róbert: *A Sternberg Császári és Királyi Hangszerkereskedés és gyár története* 2011)

⁹ Ma Rákóczi út 36; helyén a 20. század elején a „Verseny Áruház” hatalmas tömbje épült.

5. ábra A Sternberg „Hangszer ipartelep” a Rákóczi úton, 1890 körül és a későbbi „Sternberg Zenepalota” a Kossuth Lajos utcában (mai állapot)

Hangszereik

A kereskedés mellett a legfontosabb üzletág mégiscsak a különböző hangszerek gyártása volt. A gyártelep eleinte — az idézett hirdetés idején — a Kerepesi úton lévő bolt melletti utcában (ma Klauzál utca) volt található, később a Rákóczi út és Hársfa utca sarkára költözött.

A hangszereket kezdetben képzett munkások kézzel, később különböző gépesített technika segítségével, hozzá értő mérnökök, valamint megfelelő szakemberek segítségével és felügyeletük mellett készítették és javították.

A Sternberg Hangszergyár tevékenysége a zenei élet egészére kiterjedt. Forgalmaztak vonóshangszereket, fa- és fémfúvósokat, harmónikát és harmóniumot, zongorát és pianinót, cimbalmot és ütőhangszereket, később gramofont és

hanglemezeket, zenegépeket és hangerősítő berendezéseket; agilitásukat az is jól jellemzi, hogy 1930 körül ők adták ki az első hazai jazz-újságot is.

6. ábra A Sternberg hangszergyár mesterjegye

Reklámstratégia

Üzletük felfutásában nyilván lényeges volt a megfelelő marketing. Mint ahogyan az archív képen is kivehető, a cég az üzlet ablakai közé jól látható reklámtáblákat helyezett el, amelyeken különböző hangszereket hirdettek, hogy különleges hangszereik az üzletbe csábítsák a járókelőket.

Már az 1880-as évek közepén találkozni lehetett különböző országos, de legfőképpen fővárosi lapok oldalain hangszereik hirdetéseivel. A 80'-as évek végétől már ábrákat is közöltek, képes árjegyzéket pedig ingyen és bérmentve küldtek az ország bármelyik pontjára.

Sternberg Ármin cége gyakran az új termékei bevezetésénél ismertető leírást ad. Mint láthattuk, így volt ez a századfordulón hirdetett „*Legújabb! Sétabot-furulya!*”¹⁰ esetében is, amelyet főként kirándulók részére hirdetett. Az újság, amelyben ez a hirdetés megjelent, a „Vasárnapi Újság” volt, egy 1854 és 1922 között megjelenő képes, ismeretterjesztő hetilap. Olyan magyar néplap, amelynek célja mindenféle közhasznú ismeret közreadása volt. Ebben a korban Sternbergék talán pont ezért választották új és különleges hangszereik reklámozásához éppen ezt a hetilapot.

A sétabot-furulya 1890. május 4-től május 18-ig, egymást követő három héten keresztül hirdetve volt ebben a lapban.

¹⁰ Vasárnapi Újság. 1890. 37. évf. 18-19-20. sz.

Összefoglalás és következtetések

Dolgozatom fő eredménye, hogy a magyarországi csákány-divat egy késői, 19. század végéről származó jelét sikerült megtalálnom, mely a divat fennmaradását vagy újjáéledését bizonyítja negyven évvel későbből, mint ahogy arról a tudományos közvélemény eddig tudott.

Szerettem volna, ha az általam előadott művön keresztül kicsit közelebb kerültünk volna a mára már feledésbe merült, és sokak számára ismeretlen világba egy olyan hangszer bemutatásán keresztül, amelyre igazán mondhatjuk, hogy magyar találmány.

Az 1890-ből származó újsághirdetés után nyomozva viszonylag sokat sikerült megtudni a hirdető hangszerkereskedő-hangszergyárosról, azonban magát a csákányt illetően eddig nem jutottam újabb adathoz. Nem sikerült egyetlen olyan fennmaradt példányt sem találni, mely a Sternberg-műhelyhez köthető: a ma Magyarországon ismert 6 csákány (mindegyik a Nemzeti Múzeum gyűjteményében van) egyike sem a Sternberg cégtől származik.¹¹

Az is lehetséges, hogy a hirdetett sétabot-furulya import hangszer volt, ugyanis a Sternberg cég rendszeresen hozott be különböző hangszereket külföldről. A hirdetésen látható kép sajnos eléggé elnagyolt; a hangszerre nézve nem lehet belőle semmi értékelhetőt megállapítani, csak azt, hogy hagyományos sétapálca-formájú, mint a század elejéről ismert példányok¹² és valószínűleg legfeljebb egy billentyűs.

¹¹ Radnóti Klára szíves közlése szerint; lásd még Bali: *A furulya*, 145. old.

¹² Lásd pl. Tobias Uhlmann hangszerét, Bali: *A furulya*, 219. old.

Köszönetnyilvánítás

Baranyi Anna, Beleznay Éva, Gombos László, dr. Radnóti Klára, Török Róbert, dr. Bali János

Bibliográfia

Lexikonok:

- *Brockhaus-Riemann lexikon*, magyar változat (Zeneműkiadó, Budapest, 1983)
- *Budapest lexikon I-II*, (Akadémia kiadó, Budapest, 1993)
- *New Grove lexikon*, második kiadás (Macmillan, New York, 2001-2002)
- Szabolcsi Bence-Tóth Aladár: *Zenei lexikon* (Zeneműkiadó, Budapest, 1965)
- Töröcsik Attila (2003): *Hangszerek kislexikona* (Saxum Kiadó KFT, Budapest)

Internetes adatbázisok

- <http://epa.oszk.hu>: az Országos Széchenyi Könyvtár Magyar Elektronikus Periodika Archívum Adatbázisa (Vasárnapi Újság)

Könyvek és cikkek:

- Bali János (2007): *A furulya* (Editio Musica, Budapest)
- Bali János (2011): *A barokk furulya Magyarországon* (DLA értekezés, Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Doktori Iskola)
- Betz, Marianne (1992): *Der Csakan und seine Music* (Hans Schneider, Tutzing)
- Mandel Róbert (2010): *Klasszikus és romantikus hangszercsodák* (Kossuth Kiadó ZRT, Budapest)
- Tarasov, Nikolaj (2009): *Was ist ein Csakan?- Von der Waffe zum Musikinstrument* (Windkanal, 2009-1: 14-19.)
- Török Róbert (2011): *A Sternberg Császári és Királyi Hangszerkereskedés és gyár története* (Kézirat, Budapest, MKVM Kereskedelmi Adattár)